

ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КРАЇНАХ «НОВОЇ ДЕМОКРАТІЇ» (ЦСЄ)

© Віннічук О., 2013

Досліджено політичні ризики в умовах трансформації суспільства. Розкрито сутність трансформаційних процесів у країнах ЦСЄ. Проаналізовано основні аспекти прояву ризиків у процесі трансформації країн «нової демократії».

Ключові слова: ризик, політичний ризик, транзит, країни «нової демократії», демократична трансформація.

POLITICAL RISKS OF TRANSFORMATION PROCESSES IN THE COUNTRIES OF «NEW DEMOCRACY» (CEE)

© Vinnychuk O., 2013

The article looks at political risks in the context of transformation of society. The essence of transformational processes in Central and Eastern Europe (CEE), as well as the main aspects of possible political risks in the transformational processes of the countries of «new democracy» have been considered.

Key words: risk, political risk, transit, countries of «new democracy», democratic transformation.

Трансформаційні процеси, що відбуваються у зв'язку з переходом постсоціалістичних країн від авторитарних до демократичних режимів, запровадження вільного ринку в умовах глобалізації і світової економічної кризи значно підвищують вірогідність непередбачуваних подій, політичної і соціальної нестабільності, а отже, посилюють інтерес науковців до проблеми політичних ризиків, які виступають невід'ємною складовою життя суспільства.

Актуальність досліджуваної теми особливо зростає у зв'язку з високою ризикогенністю політичних процесів, спричинених системною трансформацією країн ЦСЄ. Тому сьогодні постала нагальна потреба у концептуальному аналізі політичних ризиків в умовах трансформації країн «нової демократії» з урахуванням специфіки просторово-часового становлення та розвитку, наукового осмислення взаємозв'язку чинників виникнення та особливостей їх прояву.

Початком трансформаційних процесів, які розпочалися в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) наприкінці 80-х рр. ХХ ст. у результаті «оксамитових революцій», можна вважати скасування комуністичного режиму у Чехословаччині 1989 р. Зруйнувавши тоталітарну систему, яка з повоєнних років існувала в регіоні ЦСЄ, ця ланцюгова реакція згодом охопила і Радянський Союз.

Новоутворені країни, як європейські постсоціалістичні, так і європейські пострадянські, оголосили про свої наміри повернутися у цивілізаційне русло розвитку, розбудовувати демократичні суспільства та увійти в європейський та євроатлантичний простір. Вже майже два десятиліття ці країни, у тому числі й Україна, переживають трансформації найвищого змістового напруження та інтенсивності як з політичного, так і соціально-економічного погляду. В обох типах країн соціально-економічні прояви трансформацій мають свої особливості залежно від внутрішніх та зовнішніх чинників: межі розбудови демократичної, соціальної і правової держави; рівня завершеності соціальних реформ; міри залежності в енергетичній та інших галузях від інших держав.

З'ясуванням теоретичних засад становлення та розвитку поняття ризику як невід'ємного атрибуту трансформаційного процесу сучасного суспільства займалися такі дослідники, як М.А. Генник, С. А. Красікова, Н.В. Коровіцина, С.В. Кононенко, О. Куценко, В. І. Яжборовська та ін. Окремі аспекти, що стосуються проблем демократичної трансформації як одного з важливих чинників

ризикогенності українського суспільства вміщені у роботах В. Бортнікова, В. Гельмана, Є. Головахи, Д. Ефременка, М. Кармазіної, О. Кукуруз, М. Михальченка.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, у яких розглядається феномен ризику, у більшості з них проаналізовано саме соціально-філософські, психологічні, технологічні аспекти. Це свідчить про необхідність комплексного дослідження політичного ризику як чинника демократичної трансформації країн ЦСЄ.

Мета роботи – розкрити сутність трансформації країн ЦСЄ та визначити роль ризиків у процесі їх демократизації.

У кінці ХХ ст. одним з найглибших системних перетворень політичного життя ЦСЄ стала, як зазначив російський дослідник А. П. Бутенко, демократична трансформація регіону [12, с. 18]. В умовах глобалізації у цих країнах розгорнулася трансформація політичної сфери. Це супроводжувалося інтенсивним «переформатуванням» демократії, що кардинально змінило характер політичної системи. Російський політолог Г. І. Мусіхін, досліджуючи цю проблематику, виходить з того, що глобалізація не веде до формування легітимізованої держави, а лише виконує функцію забезпечення трансформації політичного суспільства [9, с. 57]. За властивого глобалізації руху «через кордони» вона по-новому ставить проблему легітимності самої демократії, зіставляючи різні демократичні системи з їх внутрішніми суперечностями.

Демократичний транзит є принципово новим типом політичної трансформації, який характеризується насамперед своїм інституційним спрямуванням, оскільки основною метою ставить саме інституційний злам та розбудову нових демократичних інститутів, не виходячи при цьому за межі правового поля. Оскільки фактично не знайдемо жодної країни в світі, яка не переживала б цього періоду, то транзитними можемо вважати усі сучасні політичні спільноти. Проте цей понятійний набір – трансформація, транзит, перехідний період – прийнято застосовувати лише до тих країн, які покінчили з тоталітарним комуністичним минулим і стали на шлях розбудови ліберальної демократії та ринкової економіки.

Отже, можна визначити певні закономірності трансформації суспільств, які притаманні країнам «нових» демократій:

По-перше, швидкі темпи суспільних перетворень спостерігаємо у тих країнах, де склався комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників, де забезпечено масову участь широких соціальних і політичних сил у реформуванні суспільства, де інституціональні передумови накладалися на історично сформовані демократичні традиції.

По-друге, у тих країнах, де одночасно здійснювались економічні й політичні перетворення, формувалися засади національної державності, демократична трансформація набула поступового, поетапного характеру.

По-третє, повільні темпи й невиразні результати трансформації спричинені відсутністю економічних і соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби політичних сил та еліт за владу.

По-четверте, процес демократизації у посттоталітарній країні має особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями, політичною культурою.

По-п'яте, демократія передбачає наявність сформованого ринку й інституту приватної власності, які забезпечують потужний середній клас, достатньо оформлені групи інтересів і політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет стосовно тотального державного втручання та контролю, що врешті є основою громадянського суспільства [10, с. 39].

Трансформаційний шлях та розвиток поставторитарних держав свідчать про те, що успіх або провал демократичного транзиту залежать не тільки від базових соціально-економічних та геополітичних умов, а й значною мірою від принципів розподілу політичної влади та дизайну владних політичних інститутів. Саме зазначені чинники переважно впливають на ступінь консолідації демократії, легітимність та ефективність державних структур, забезпечують стабільність політичної системи та сталість державного розвитку.

На унікальності трансформації країн ЦСЄ наголошують і російські дослідники. Так, на думку О. Глухової, особливості переходу полягають в одночасному розгортанні чотирьох різних процесів:

будівництва національної держави, введення ринкової економіки, що здійснюється здебільшого політичними методами, демократизації політичної системи і формуванням громадянського суспільства. При цьому вона наголошує на надзвичайній швидкості і збідненості ідейного змісту цих перетворень, а також установки політичної еліти, яка прийшла до влади під час збереження і підтримання соціально-політичної стабільності [4, с. 55].

У суспільстві, що трансформується, проявляється і розвивається власна логіка стосовно самостійних його підсистем. Кожна з підсистем суспільства може по-своєму реагувати на нові виклики. Під час досягнення суспільною системою критичної точки відхилення від рівноваги її стан характеризується як нестійкий, – «точка переламу», – коли соціальна система піддається біфуркації форм розвитку на безліч різних варіантів [6, с. 19].

Політичні ризики є атрибутивною ознакою трансформаційного суспільства, їх наявність зумовлена принциповою неможливістю управляти деякими ситуаціями, які здатні поставити під сумнів існування людства. Ризики з потенційно можливої величини втрат перетворюються на всеосяжний і повсякденний компонент загрози людської життєдіяльності загалом.

В умовах трансформації суспільства неможливо дистанціюватися від політичних ризиків, оскільки саме суспільство є їх генератором. Німецький дослідник У. Бек, який свого часу запропонував актуальну сьогодні концепцію «суспільства ризику», вважає, що ризики породжуються суспільством, до того ж легітимно, в усіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній [2, с. 162].

Теорія «суспільства ризику» У. Бека ґрунтується на трьох основних положеннях. По-перше, тут запропонований перегляд основної нормативної моделі суспільства. Соціальний проект суспільства набуває чітко негативного і захисного характеру: не досягнення «гарного», як раніше, а запобігання «найгіршому». Іншими словами, система цінностей «нерівноправного суспільства» заміщається системою цінностей «небезпечного суспільства», а орієнтація на задоволення нових потреб – орієнтацією на їхнє самообмеження. По-друге, у суспільстві ризику виникають нові соціальні сили, що ламають старі соціальні перегородки. У. Бек вважає, що це будуть спільності «жертв ризиків», що їхня солідарність на ґрунті занепокоєння й страху може породжувати потужні політичні сили. По-третє, суспільство ризику політично нестабільне. Постійне напруження і страх небезпек розгойдують політичний маятник від загальної апатії й цинізму до непередбачених політичних дій. Недовіра до існуючих політичних інститутів й організацій зростає, періодично викликаючи у суспільстві пошук точки опори – «твердої руки» [1, с. 49]. Отже, повернення до минулого, зокрема й авторитарного і навіть тоталітарного, не виключається.

У багатьох фахівців, що займаються проблемами розвитку постсоціалістичних країн сформувався враження, що недоліків трансформаційного процесу значно більше, ніж переваг. Російський дослідник Р. Грінберг вважає, що подібна ситуація склалася через комплексну кризу неоліберальної ідеології, що була застосована для постсоціалістичних країн. Основними наслідками трансформацій для країн ЦСЄ, на його думку, є:

- 1) невиправданість сподівань на скорочення розриву між Сходом і Заходом: ця розбіжність зросла, а не зменшилася, як того очікували;
- 2) істотно скоротилися соціальні функції держави, тоді як в усьому світі вони посилювалися;
- 3) ступінь ментально-психологічної готовності до ринкових перетворень виявився недостатнім;
- 4) конверсія гіпертрофувала мілітаризоване виробництво;
- 5) ортодоксальний монетаризм, що був використаний при формуванні моделей ринкової трансформації, завдав великої шкоди країнам мегарегіону [11, с. 213–214].

Відповідно формування демократичної держави стає неможливим без створення міжнародно-правових основ політичної системи. Це було першочергове завдання перебудови політичної системи країн ЦСЄ. Відбувалася інтенсивна перебудова сегментів недемократичного державного апарату та усунення значної частини адміністративних кадрів. Прийняті на початку 1990-х років конституції в Угорщині, Хорватії, Болгарії, Чехії, Словаччині, Словенії, Румунії, Польщі мали за мету відокремити державу від монополюючої правлячої партії та утвердити багатопартійні системи.

Діяльність політичних партій на початку перехідного періоду в регіоні регулювалася законами про діяльність громадських організацій, а згодом новий правовий статус політичних партій визначався Конституцією. Правова інституалізація партій була законодавчо розписана по всіх параметрах. Регламентувалися функції партій. Наприклад, в Болгарії партіям конституційно приписувалась участь у формуванні і вираженні політичної волі громадян, реалізації та захисту їх інтересів. В Конституції Чехії зафіксована роль партій у формуванні партійно-політичної системи, яка базується на вільному та добровільному виникненню, вільній конкуренції політичних партій. В словацькій Конституції законодавчо врегульовані всі політичні права і свободи, а їх застосування засноване на вільній конкуренції політичних сил в демократичному суспільстві. Угорська Конституція вважає прерогативою політичних партій співучасть у формуванні та вираженні волі народу [11, С. 267].

Порядок формування і діяльності політичних партій в регіоні ЦСЄ визначалось не адміністративними рішеннями, а нормативно. Наприклад, в болгарській конституції зафіксована заборона на створення політичних партій за етнічними, расовими чи конфесіальними принципами.

Отже, перетворення «партії-держави» в якісно нову плюралістичну модель політичної системи була одним з найбільш важливіших демократичних перетворень політичного життя регіону. Ці країни включалися в даний процес по чергово, у відповідності до ступеня готовності та «ефекту лавини» [6, С. 43]. Проте у всіх країнах ЦСЄ першочерговими завданнями стало створення демократичних правових основ нової партійно-політичної системи, укорінення парламентської форми влади, формування багатопартійності, яка виражала інтереси різних суспільно-політичних сил.

Парламентська система своєю чергою, сприяла швидкому формуванню багатопартійної системи. Переформування суспільно-політичного устрою у регіоні ЦСЄ відбувалось різними темпами та методами. Різною була готовність до включення у політичні процеси трансформації і самого народу. Однак головним було те, що у перехідний період за властивої йому нестабільності та недотримані нововведених правил і норм, часто формувалися інститути правової держави, які характеризувалися недемократичним та неправовим змістом. Зокрема, успішно функціонували неформальні інститути (клієнтизм, корупція, кліки тощо), а запозичені з Заходу принципи та процедури не завжди спрацьовували ефективно. Оскільки процес системної трансформації відбувався зверху, без активної участі широких верств населення, демократичні механізми працювали неефективно.

Неоліберальна модернізація у країнах ЦСЄ стала явищем значно більшого соціально-історичного масштабу, ніж попередня соціалістична модернізація з її індустріалізацією, урбанізацією, освітньою революцією, але зі збереженням традиційних базових цінностей і способів поведінки людей.

Ліберально-демократичні перетворення, прикриті гаслами «інтеграції – повернення до Європи», і «переходу до демократії і ринку», викликали зміни історичної ментальності, свідомості східноєвропейців, величезні зрушення у системі цінностей. Запровадження у життя «загальнолюдських» цінностей часто обертається відступом від традиційної культури власних народів [9, с. 78]. Трансформація у формі вестернізації супроводжується матеріалізацією свідомості, значним збільшенням ролі економічного капіталу у долі суспільства і окремої людини та втратою домінуючого значення культурного капіталу, характерного для східноєвропейців.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в країнах ЦСЄ правова держава поступово починає забезпечувати верховенство закону, реалізацію прав свобод людини та громадянина, відповідальність держави перед громадянином тощо. Демократична правова держава у країнах ЦСЄ все ще формується, проте членство країн регіону в ЄС дає можливість їх подальшого зміцнення та розвитку. Вкоріненні у Західній Європі традиції демократії, верховенство закону, сильних інститутів громадянського суспільства безпосередньо стимулюють якісні зміни у політичних інститутах країн регіону. Процес правової держави і громадянського суспільства на місцях укорінюється з прийняттям законодавства ЄС.

Згідно з даними американської організації «Фрідом пауз» індекси рівня демократії у країнах ЦСЄ за сумарним показником виглядають так: Словенія, Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща, Болгарія, Румунія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Албанія, Македонія, Боснія і Герцоговина [7, с. 44].

Отже, країни, які першими вступили до ЄС і країни Вишеградської четвірки відповідно лідирують. Варто відзначити, що за рівнем демократизації державного управління відмінності невеликі.

Вступ до НАТО та ЄС багатьох країн ЦСЄ асоціювався з завершенням перехідного періоду. Проте для більшості країн регіону є характерними поділ на зайняте і різко збільшену кількість незайнятого населення, поляризація доходів і жорстка соціально-майнова ієрархія. У політиці відбувається послаблення ролі партій, які наблизилися до елітарних структур і дистанціювалися від широких верств і суспільних груп, масова деполітизація населення, особливо молоді [8, с. 12].

Характеризуючи прагнення країн ЦСЄ бути залученими до євроінтеграції, український дослідник М.А. Генік виділив три групи європейських держав: Європа № 1 – західна частина континенту, залучена до інтеграційного процесу; Європа № 2 – центральна частина, суспільства якої причетні до західноєвропейської культурної спадщини і прагнуть бути долученими до єдиної Європи; Європа № 3 – балканські держави та європейська частина колишнього Радянського Союзу, деякі з цих держав у перспективі можуть бути приєднаними до ЄС [3, с. 49]. На думку американського науковця З. Бжезінського, Європа № 3, – особливо Росія і Україна, – впродовж десятиліть переживатимуть глибоку внутрішню кризу. Серйозною проблемою ЦСЄ учений вважав відсутність концепції перетворення одержавленої тоталітарної системи на плюралістичну демократію.

Констатуючи відсутність теорії переходу до демократії, яка б спиралася на практичний досвід, З. Бжезінський виділяє три етапи поставторитарного розвитку [3, с. 50]. На першому етапі (1–5 років) політичним завданням реформаторів є зміни (поширення вільної преси, подолання поліцейського контролю, формування багатопартійної системи і громадських об'єднань), а економічною метою – стабілізація. Зовнішня допомога Заходу при цьому має полягати у зміцненні грошової одиниці та наданні термінових кредитів.

Другий етап (3–10 років) у політичній царині відбувається перехід від змін до стабілізації, в економічній – від стабілізації до змін. Політична стабілізація передбачає оновлення конституції та виборчих законів, встановлення практики проведення відкритих і чесних виборів, децентралізацію місцевого врядування, ротацію політичної еліти. Ці процеси мають супроводжуватися створенням відповідної законодавчої бази, зміцненням банківської системи, малою й середньою приватизацією, демонополізацією. Зовнішня допомога Заходу на цьому етапі набуває форм інфраструктурних кредитів та інвестицій, технічного супроводу, доступу на ринки та торговельних преференцій.

Суттю третього етапу (5–15 і більше років) у політичній сфері є закріплення змін, в економічній – стабілізація зростання. Його зміст становлять створення стабільних політичних партій і формування демократичної політичної культури, впровадження практики незалежного судочинства, велика приватизація, формування капіталістичного лобі та розвиток культури підприємництва. Допомога Заходу тут має полягати у значних інвестиціях та включенні до міждержавних організацій (ЄС, НАТО).

Отже, східноєвропейська спільнота, що утворилася у середині ХХ ст., продемонструвала особливий тип розвитку, який характеризується двома геополітичними революціями, що радикально змінили долю усього людства. Під час системної трансформації, яка за оцінками більшості науковців, перейшла уже допустиму граничну межу, посилилася ризикованість в усіх сферах життя суспільства, що спричинило значні зміни у структурі, конфігурації і спрямованості їх розвитку.

Отже, реалії сьогодення дають достатньо вагомі підстави вважати проблему політичних ризиків, яка уможливило наблизитись до розуміння трансформаційних процесів, що відбуваються у країнах «нової демократії» (ЦСЄ), доволі неординарною. Тому з метою оптимізації процесів регулювання політичних ризиків в умовах демократичної трансформації країн ЦСЄ необхідними є розроблення і реалізація стратегій їх інституалізації, що передбачає створення відповідної нормативної бази і юридичного забезпечення механізмів контролю за їх розвитком.

1. Бек У. *Общество риска. На пути к другому модерну* / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 319 с. 2. Бек У. *От индустриального общества к обществу риска* / У. Бек // *THESIS*. – 1994. – № 5. – С. 161–168. 3. Генік М.А. *Проблеми трансформації Центрально-Східної Європи в теорії міжнародних відносин* З. К. Бжезінського / М.А. Генік // *Наукові записки*. – К.: Вид. дім «КМ Академія». – Т. 69. – С. 48–52. 4. Глухова А.В. *Неусвоенные уроки (к феномену «оранжевых революций»)* / А. В. Глухова // *Конфликтология*. – 2005. – № 1. – С. 54–67. 5. Красиков С. А. *Глобализация: политические риски открытости* / С. А. Красиков // *Полис*. – 2008. – № 2. – С. 162–170.

6. Куценко О. Д. Фазы и пути системных трансформаций: подобия и различия в бывших странах государственного социализма // *Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание* / под ред. О. Д. Куценко, С. С. Бабенко. – Харьков, 2004. – С. 11–82. 7. Кононенко С. В. Політичний ризик і тоталітарний комфорт / С. В. Кононенко // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – К., 2008. – Вип. 42. – С. 41–48. 8. Коровицына Н. В. Сравнительный опыт общественных преобразований в постсоциалистических странах / Н. В. Коровицына // *Социс*. – 2002. – № 5. – С. 9–19. 9. *Общественные трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (90-е гг. XX в. – начало XXI в.)* / отв. ред. Ю. С. Новопашин. – М.: Институт славяноведения РАН, 2008. – 352 с. 10. *Сучасна управлінська еліта в Україні: якісні характеристики, шляхи та методи підготовки: монографія* / за ред. М. І. Пірен, В. А. Ребкала. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – 180 с. 11. Яжборовская И. С. Глобализация и опыт трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы / И. С. Яжборовская. – М.: Academia, 2008. – 378 с. 12. Яжборовская И. С. Трансформация Восточной Европы в конце XX века / И. С. Яжборовская // *Вопросы истории*. – 2007. – № 6. – С. 17–36.

УДК 321.7: 005

Петро Гетьманчук

Львівський державний університет внутрішніх справ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЦІЛЕЙ

© Гетьманчук П., 2013

Розглядаються етапи становлення і розвитку політичного управління за період державної незалежності України. Особливу увагу приділено проблемам ефективності політико-управлінської діяльності в умовах реалізації нею трансформаційних цілей.

Ключові слова: авторитарно-олігархічне політичне управління, гібридне політичне управління, сконсолідований авторитаризм, парадигма соціального етатизму, парадигма етнічного етатизму.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL GOVERNANCE IN UKRAINE. PROBLEMS OF EFFECTIVENESS OF GOVERNANCE IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATIONAL GOALS

© Getmanchuk P., 2013

The paper considers the stages of formation and development of political governance during the period of Ukraine's Independence. Also it brings into focus the problems of efficiency and effectiveness of political and governmental activities in the context of transformational goals.

Key words: authoritarian-oligarchic political governance, hybrid political governance, consolidated authoritarian regime, paradigm of social statism, paradigm of ethnic statism.

Для того, щоб зрозуміти причини значного відставання України у трансформаційних процесах від країн Центральної Європи і відповідно розробити реформаторську стратегію, необхідно з'ясувати особливості становлення і розвитку політичного управління. У кризових умовах найчіткіше і найрельєфніше виявилася неспроможність політично в належний спосіб виконувати свої функції, успішно вирішувати суспільно назрілі проблеми у межах функціонування